

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ВЕЋЕ ЗА МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНЕ СТУДИЈЕ

Предмет: Извештај Комисије о оцени завршене докторске дисертације, докторанта мр Драгане Рогић, дипл. сликар – конзерватор.

Одлуком Већа за мултидисциплинарне студије Универзитета у Београду, број: 06-167/V-451/4-09, донетој на седници одржаној 26. јуна 2014. године, именовани смо у Комисију за преглед и оцену докторске дисертације: **"Технологија античког зидног сликарства на Територији Србије"**, кандидата мр Драгане Рогић.

На основу детаљног прегледа, мањих корекција и анализе ове дисертације, подносимо следећи:

ИЗВЕШТАЈ

Докторска дисертација мр Драгане Рогић, дипл. сликар – конзерватор изложена је на 663 странице формата А4, уз 17 уводних страница на којима је дат резиме, садржај и увод. Текст дисертације илустрован је са 810 слика (фотографија, ликовних прилога.) и 34 табеле. Такође је дат списак од 201 библиографске јединице које су директно везане за област истраживања или су њој блиске, а дат је списак од 72 коришћена веб сајта. Текст тезе састоји се из резимеа на српском и енглеском језику, 20 глава, литературе и биографије аутора.

1. Увод

Појава римског зидног сликарства умногоме представља најстарији вид ове области визуелне уметности на нашем тлу. Поред примера сликарства на керамичким посудама праисторијских епоха које се махом свде на геометријско-орнаменталне мотиве, сликарство се на тлу Србије јавља у свом потпунијем, фигуралном изразу тек са интензивирањем контаката са медитеранским егејским културама у форми грчких сликаних ваза које, као скупочена импортна роба, доспевају у посед друштвене елите централнобалканских племенских заједница у периоду старијег Гвозденог доба. До појаве монументалног сликарства на овој територији долази знатно касније у периоду након римских освајања, односно у периоду консолидације римске власти у новоформираним провинцијама коју је пратила масовнија изградња стамбених и јавних објеката од трајнијих материјала (камен, опека). Појава зидног сликарства стога се интензивније јавља током последњих деценија I и почетком II века н.е. Досадашња истраживања античког зидног сликарства из Србије, међутим, најчешће су била усмерена на иконографске анализе док је технологији израде слика придаван мањи значај. Дисертација мр Драгане Рогих сагледава појаву зидног сликарства свеобухватније јер поред стилско-хронолошке анализе темељно разматра и састав подлоге, боја и сликарску методологију. Полазећи од становишта да је уметничко дело неодвојиво од материјала на коме је насликано, колегиница Рогих се у својој дисертацији бави саставом малтера, слојевима малтера и коначном припремом подлоге, као и идентификацијом пигмената.

2. Циљ и задатак рада

Основни научни циљ докторског рада мр Драгане Рогих је свеобухватно истраживање римског зидног сликарства са античких налазишта на тлу Србије, које се заснива на обједињавању свих доступних, публикованих и непубликованих налаза са археолошки истражених локалитета. Овај рад тиме представља синтезу целокупног фонда сликарства римског периода познатог како из научних радова и археолошке теренске документације, тако и из фондуса већег броја музеја и завода за заштиту споменика културе. Велики обим проучаваних налаза пружио је до сада најбољи увид у сликарство римске епохе на овом простору, односно, његов настанак, развој и утицаје у технолошком смислу, дајући назнаке о постојању и деловању евентуалних локалних сликарских

радионица. Такође, истраживање мр Драгане Рогих пружило је могућност поређења локалних технологија и техника са изградом зидних слика у другим деловима Царства, али и смерницама које су поставили антички аутори, најпре Витрувије и Плиније Старији.

3. Методологија истраживања

У изучавању зидног сликарства римског периода на тлу Србије, колегиница Рогих примењивала је сплет различитих метода који су обухватили не само изучавање историјских извора и стилско-хронолошку анализу већ и детаљнију перспекцију пропраћену низом физичко-хемијских анализа. Осим визуелне методе за одређивање карактеристика материјала, коришћене су и различите деструктивне и недеструктивне анализе, а највише-аналитичке технике: XRD, EDXRF и SEM-EDS.

Анализама бојеног слоја је утврђено да је на територији Србије од II до краја IV века коришћена уобичајена палета за тај период, која се састоји од: жутог и црвеног окера, цинобера, зелене земље, умбре, египатско плаве, азурита, малахита, беле креде, црне земље и угљено црне. У раду су коришћене следеће аналитичке технике за карактеризацију пигмената, EDXRF, XRD, SEM-EDS и квалитативна хемијска анализа.

4. Резултати рада

Рад на дисертацији повезао је различите науке и дисциплине. Археологија је пружила материјал за обраду са његовим историјским контекстом, помоћу физичко-хемијских аналитичких техника утврђен се састав пигмената и малтера, уз помоћ минералогije утврђени су минерали од којих је одређена боја добијена (пигмент), као и агрегати од којих се састоји малтер одређеног узорка, а кроз технологију боја утврђен је начин произвођења пигмената, док су конзерваторско-рестаураторски захвати помогли да се целине склопе, реконструишу, очувају и презентују.

Резултати примењених аналитичких техника дали су, још једно ново сазнање о бојама и малтерима из римског периода. Овако велики број анализа до сада на сликама из античког периода није рађен.

Уводном делу (**прво поглавље**) указује се на значај и комплексност теме, као и на потребу да се зидно сликарство античког периода са територије данашње Србије, анализира у технолошком смислу, за шта је неопходан мултидисциплинаран приступ. Истраживања овог рада обухватају територију данашње Србије од II до V века нове ере.

У оквиру **другог поглавља** описане су технологије сликарства које су имале утицај на формирање римске технологије сликарства (египатска, грчка, етрурска). Затим су разматрани различити сликарски утицаји на развој римске уметности. Ово поглавље бави се сликарима, сликарским атељеима и стилским карактеристикама римског сликарства.

Треће поглавље бави се материјалима и техникама који се примењују код градње зидне слике, а тичу се носиоца (зид), подлоге (малтер) и бојеног слоја. Обрађени су агрегати, везива, алати, као и сликарске технике и штучо декорација.

Четврто поглавље посвећено је пигментима античког доба са освртом на пигменте ранијих цивилизација. Пигменти су подељени према пореклу и бојама. Такође је у овом поглављу описан поступак добијања пигмената, деградације и алтерације.

Пето поглавље садржи списак археолошких налазишта и локалитета са којих је обрађено зидно сликарство.

Од шестог до седамнаестог поглавља представљано је зидно сликарство у оквиру одређених локалитета, које је обрађено на следећи начин: у уводном делу представљени су подаци о археолошком локалитету и објекту из кога зидно сликарство потиче. Током разраде, нагласак је на технолошком аспекту зидне слике, односно бојеном слоју и малтеру, али је описан и иконографски садржај, односно дат је детаљан преглед мотива уз поменуте аналогне примере. Нарочита пажња посвећена је карактеристикама бојеног слоја у смислу дебљине и фактуре (глаткоћа, неравнина, урези и др). Код малтера је посебна пажња обрађена на број слојева, њихову боју и дебљину, компактност и порозност, гранулацију агрегата, али и различите отиске и примесе у виду сасушених биљних остатака и фосила.

Шесто поглавље бави се сликарством касноантичких гробница из Ниша. Описане су технолошке и иконографске карактеристике сликарства четири гробнице: бр.2, 3, 4 и 6.

У седмом поглављу представљени су фрагменти зидних слика из објекта терме II са археолошког налазишта *Timacum Minus*. Зидне слике нађене у овом објекту датирају се у I-II век

Осмо поглавље описује фрагменте зидног сликарства из Чачка. Фрагменти потичу из терми које се налазе у Чачку (III-IV век) и терми са археолошког локалитета Јанковина из насеља Бељина (Чачак, IV век).

У деветом поглављу приказани су фрагменти зидног сликарства који потичу из терми, археолошког налазишта Мансио Идимум (IV век).

Фрагменти зидних слика виле рустике из Скобаља (IV век) са технолошким и иконографским карактеристикама описани су у **десетом поглављу**.

Једанаесто поглавље посвећено је зидном сликарству Виминацијума које потиче из јавних, стамбених, занатских и фунерарних објеката. Кроз 17 поглавља обрађено је сликарство са следећих локалитета: Амфитеатар, Терме, Чаир, Над Клепечком, Пиривој, Пећине, Складиште мазута и Код Кораба. Сликарство је датовано у период од II до краја IV века.

Сликарство римске гробнице у Брестовику (III век) обрађено је у **дванаестом поглављу**.

Тринаесто поглавље бави се фрагментима зидних слика из Сингидунума, који потичу са пет локалитета: Доњи град Београдске Тврђаве; ул. Тадеуша Кошћушка; Студентски Трг; Косанчићев венац и Чика Љубина улица. Примери Сингидунумског сликарства су датовани у период од II до средине III века.

Четрнаесто поглавље приказује сликарство гробнице у Бешкој која је датована у IV век.

Петнаесто поглавље описује фрагменте зидних слика из виле рустике са локалитета Врањ у Хртковцима, датованим у III и IV век.

Шеснаесто поглавље обрађује сликарство Сирмијума и његове технолошке и иконографске карактеристике. Налази углавном потичу из јавних, приватних објеката, као и гробница, насталих у периоду од I до V века. Обрађено је сликарство са дванаест локалитета: 1, 1а, 4, 21, 30, 31, 38, 52, 55, 56, 58, 58, 72 и

Јужни бедем. Четрнаесто поглавље садржи фрагменте са непознатих локалитета. У оквиру већине поглавља дате су ликовне реконструкције и сликани прилози.

У **седамнаестом поглављу** описано је сликарство гробнице из Чалме, датоване у прву половину IV века.

Осамнаесто поглавље приказује резултате примењених аналитичких техника, односно физичко хемијских метода на практичним примерима фрагмената античких зидних из Србије. За утврђивање састава пигмената примењене су следеће аналитичке технике: EDXRF (третирано је 157 узорака), SEM-EDS (20 узорака), XRD (26 узорака) и оптичка микроскопија (17 узорака) инквалитативна хемијска анализа (4 узорка).

У **деветнаестом поглављу** приказани су карактеристични малтери из Сирмијума, Виминацијума, Сингидунума, Хртковаца и Чачка. Такође су изложени резултати анализа малтера добијени XRD аналитичком техником која је примењена на 22 узорака.

Двадесето поглавље посвећено је закључним разматрањима. Обрађен је материјал са 36 локалитета у оквиру: Наиса, Виминацијума, Тимакум Минуса, Брестовика, Мансио Идимума, Скобаља, Чачка, Сингидунума, Бешке, Чалме, Хртковаца и Сирмијума. Изведени закључци и резултати ће допринесе бољем сагледавању античког зидног сликарства са наших простора. Презентован је скоро сав материјал који је био значајан како у технолошком тако и у ликовном смислу.

У студији је обједињено већ археолошки истражено и кроз литературу познато сликарство са до сада непубликованим, а које потиче из различитих античких грађевина са територије Србије. Рад представља синтезу целокупне доступне сликарске грађе предметног периода како из литературе, тако и из музеја, завода за заштиту споменика културе и археолошких локалитета. Велики обим проучаваног материјала даје увид у међусобне сличности и разлике зидних слика у технолошком смислу, као и разматрање постојања локалних сликарских радионица. Истраживање је пружио могућност поређења локалних технологија и техника са изработом зидних слика у другим деловима Царства, али и смерницама које су поставили антички аутори, Витрувије и Плиније.

Такође су разматрани примери реновирања зидног сликарства из прошлости, као и специфичности коришћења различитог алата- шестара, лењира и канапа: како би цртеж био што прецизнији.

Примењене су различите аналитичке технике, помоћу којих је омогућена карактеризација античких материјала. На тај начин добијен је увид у различите врсте примењиваних малтера и пигмената, па и могућност њиховог међусобног поређења. Овако велики број анализа до сада на сликама из античког периода није рађен.

Резултати анализа пигмената указују на то да је палета пигмената коришћена у сликарству античког периода на територији Србије иста као у свим деловима римског царства. Она садржи: жути и црвени окер, умбру, цинобер, зелену земљу, египатско плаву, азурит, малахит, белу креду, оловно белу и оловно црвену (минијум), црну земљу и угљено црну. Палета у Србији обухватала је поред уобичајених пигмената и драгоцене као што је египатско плава и цинобер.

Резултати указују на то да су за прављење малтера коришћени агрегати који су мајсторима били на располагању, тако да се не може установити никакво посебно правило у саставу, на шта указује и присуство најразличитијих минерала у малим процентима. Такође су резултати потврдили већ познато правило да је интонако прављен од већег процента гашеног креча, него што га има у аричу, што код резултата указује виши проценат калцита.

Литература (поглавље 21) је дата на пет страница рада, од 201 библиографске јединице које су директно везане за области истраживања. Објављени радови кандидата мр Драгане Рогић, који су у вези са проблематиком ове дисертације:

- **J. Anđelković Grašar, E. Nikolić, D. Rogić**, “Tomb with Cupids” from Viminacium: a Contribution to Research of Construction, Iconography and Style, *Starinar* 63, 2013, 73-100. (M 24)
- **D. Rogić, E. Nikolić, M. Jesretić**. “Astragal und Eiformige Motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums“, *Старинар* LXI (2011), pp.205-221. (M 24)
- **D. Rogić, J. Anđelković Grašar, E. Nikolić**, Wreath – its Use and Meaning in Ancient Visual Culture, Religion and Tolerance, Vol. X, No. 18, 2012, 341-358. (M 52)

- **D. Rogić, J. Anđelković Grašar**, "Vegetabilni motivi u kasnoantičkom i ranohrišćanskom funerarnom slikarstvu na teritoriji Srbije, Niš i Vizantija X, str. 85-104, 2012. (M 14)
- **J. Anđelković Grašar, E. Nikolić, D. Rogić**, "Symmetry of the iconography of surfaces and spaces from the Viminacium tombs G 160, G 5517 and G 2624". *Archaeology and Sciences* 7/2011 (2012), pp.241-267. (M 52)
- **D. Rogić, M. Gajić-Kvašček, V. Andrić**, "Analiza plavih i zelenih pigmenata oslikanih grobnica iz Viminacijuma", *Archaeology and Sciences* 7/2011 (2012), pp.268-290. (M 52)
- **J. Anđelković, D. Rogić, E. Nikolić**, "Peacock as a Sign in the Late Antique and Early Christian Art". *Archaeology and Sciences* 6/2010 (2011), pp.231-248. - Nikolić, Emilija, Anđelković Grašar Jelena, Rogić, Dragana. "Authenticity in Presenting History: The Influence of Ruins on Visitor's Impressions ". *Archaeology and Sciences* 7/2011 (2012), pp.231-240. (M 52)
- **Д. Рогоћ, С. Марковић**, "Реконструкција античког сликарства са локалитета Над Клепечком, *Животис* 4, 2010. (M 52)
- **Д. Рогоћ, Д. Деспотовић**, "Предлог рестаурације и презентације делова декоративног сликарства виминацијумских терми", Иконографске студије 2, 2008. (M 52)
- **Д. Рогоћ, Д. Деспотовић, Б. Миловановић**, "Конзерваторски радови на фреско фрагментима са Терми археолошког локалитета Виминацијум", Археологија и природне науке, No. 3, 2008. (M 52)

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације:

У овој студији је обједињено већ археолошки истражено и кроз литературу познато сликарство са до сада непубликованим, а које потиче из различитих античких грађевина са територије Србије. Велики обим проучаваног материјала даје увид у међусобне сличности и разлике зидних слика у технолошком смислу, односно назнаке постојања могућих локалних сликарских радионица, њихове разноликости и делокруг рада. Истраживање је пружио могућност поређења локалних технологија и техника са изработом зидних слика у другим деловима Царства, али и смерницама које су поставили антички аутори, Витрувије и Плиније.

Изучавање технологије немогуће је без знања о материјалима који су коришћени, из тог разлога извршене су обимне анализе да би се утврдио састав и разлике у њиховој изради. Такође су изнете претпоставке о примењеним

сликарским техникама: фреско и секо, као и заштити зидних слика воском-ганосис. Анализирана је градња носиоца зидне слике-малтер, бојени слој (пигмент), као и ликовни садржај.

Примена различитих аналитичких техника, омогућила су карактеризацију античких материјала. Урађен је велики број дифракционих анализа – XRD, семиквантитативних хемијских анализа - SEM-EDS, као и EDXRF спектрометријских анализа. квалитативном хемијском анализом и оптичком микроскопијом у одбијеном светлу. На тај начин добијен је увид у различите врсте примењиваних малтера и пигмената и могућност њиховог међусобног поређења. Овако велики број анализа до сада на сликама из античког периода није рађен.

Осим наведене визуелне анализе, рад садржи и експериментални део који обрађује велики број узорака боја и малтера. Највећи број анализа урађен је на фрагментима из Сирмијума и Виминацијума, који су били сачувани у највећем обиму и доступни за обраду. Обрађени материјал потиче из јавних, стамбених објеката и гробница. За поједине примере урађене су идејне реконструкције (ликовни прилози). Идејним реконструкцијама могуће је боље сагледати ликовни садржај и омогућити даље иконографско истраживање. На тај начин су откривени многи детаљи који се нису могли видети на први поглед.

Закључак

Докторску дисертацију *Технологија античког зидног сликарства на Територији Србије*, кандидата мр Драгане Рогић, одликује солидан методолошки приступ и добро промишљен концепт рада уз коришћење релевантне и обимне научне литературе. У изради докторске тезе кандидат се придржавао утврђеног истраживачког плана чиме је у највећој мери одговорио на постављене захтеве. Проучавање технологије античког зидног сликарства на тлу римских провинција у Србији није до сада био предмет посебне синтезе што додатно поткрепљује чињеницу да је рад мр Драгане Рогић оригинално научно дело са посебним значајем за будућа истраживања ове теме. Имајући све наведено у виду износимо пред Веће за мултидисциплинарне студије Универзитета у Београду позитивну

оцену рада докторанда мр Драгане Рогоћ и сматрамо да се може приступити његовој јавној одбрани.

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

1. др Мирослав Вујовић, доцент, ментор.
Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

2. др Горан Станишић, научни саветник, ментор.
Институт за физику, Универзитет у Београду.

3. др Маја Гајић Квашчев, научни сарадник,
Институт за нуклеарне науке Винча.

4. др Миомир Кораћ, научни саветник,
Археолошки институт.

5. др Предраг Вулић, научни сарадник,
Департман за минералогiju, кристалографију, петрологију и геохемију.
Рударско - геолошки факултет у Београду.

У Београду, 17. 09. 2014.